

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ СТРІЛЕЦЬКОЇ ЗБРОЇ У ХОДІ НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ

LEGAL REGULATION OF THE USE AND APPLICATION OF SMALL ARMS DURING THE NATIONAL RESISTANCE

Доронін І.М., д.ю.н., доцент,
керівник наукового центру

Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
orcid.org/0000-0002-5991-6713

У статті розглянуто питання правової регламентації застосування і використання стрілецької зброї у ході національного спротиву агресії. Досліджено питання застосування стрілецької зброї особами, що не перебувають в статусі військовослужбовців та інших подібних правових статусах. Визначено, що національний спротив як прояв відсічі агресії може розглядатись як явище, що розвивається. Будучи на першому етапі (протягом 2014 року) стихійним явищем, що вимагало застосування правової аналогії, у подальшому воно було належно унормовано. Пошук шляхів регламентації заходів з протидії агресії зумовив застосування формату антитерористичної операції, що не повною мірою враховувало існуючий стан речей. У подальшому було ухвалено спеціальний законодавчий акт стосовно національного спротиву і відповідне законодавство на рівні підзаконних актів. На сьогодні існуюче вітчизняне спеціальне законодавство детально регламентує заходи і повноваження суб'єктів. Разом із цим у питанні застосування стрілецької зброї існують і певні правові прогалини. Вони зумовлені низкою факторів. Першим з них є триваюча неврегульованість сфери обігу зброї у державі і збереження майже в незмінному вигляді управлінських підходів радянських часів. Другим фактором є невизначеність місця добровольчих формувань в існуючій системі оборони. Окрім цього зазначені фактори сукупно зумовлюють і особливості у застосуванні інших, у тому числі уніфікованих приписів застосування стрілецької зброї. Додатковим негативним фактором впливу є триваюча неврегульованість статусу так званої «нагородної» зброї та її двоякий характер (як нагороди юридично та як зброї фактично). Подолання визначених вище негативних факторів можливо лише шляхом ухвалення відповідного комплексного спеціального законодавства у сфері обігу зброї з урахуванням приписів європейського законодавства.

Ключові слова: національний спротив, стрілецька зброя, добровольчі формування, зброя, застосування зброї, оборона, відсіч агресії.

This article explores the legal regulation concerning the use and application of small arms during the national resistance against aggression. The study posits that national resistance has undergone a protracted development. In this context, it investigates the use of small arms by individuals not formally classified as military personnel or holding similar legal statuses within the scope of repelling aggression. National resistance, as a manifestation of repelling aggression, is identified as a continuously evolving phenomenon. Initially a spontaneous occurrence (during 2014) requiring the application of legal analogy, it was subsequently appropriately normalized. The search for regulatory pathways to counter aggression led to the adoption of the anti-terrorist operation (ATO) format, which incompletely accounted for the existing state of affairs. The limited scope of subjects involved in this operation and the application of existing legal norms necessitated the pursuit of rather complex regulatory approaches. Academic literature primarily addressed this issue within historical studies. Legal scholarship largely focused on determining the status of individual ATO participants and their social standing (the so-called issue of the legal status of "volunteers"). Subsequently, a specialized legislative act concerning national resistance, along with relevant subordinate legislation, was adopted in Ukraine. Currently, the existing domestic specialized legislation thoroughly regulates the measures and powers of the subjects involved. However, certain legal gaps persist regarding the application of small arms, stemming from several factors. The first factor is the ongoing lack of comprehensive regulation in the sphere of arms circulation within the state, maintaining largely unchanged management approaches from the Soviet era. The second factor is the ambiguity surrounding the place of volunteer formations within the existing defense system. Collectively, these factors also influence the specific application of others, including unified, regulations for the use of small arms. An additional negative factor is the continuing lack of regulation of the status of so-called "award" weapons and their dual nature (legal award yet actual weapon). Addressing these challenges requires comprehensive arms legislation aligned with European standards.

Key words: national resistance, small arms, volunteer formations, weapons circulation, defense, legal regulation.

Вступ. Національний спротив російській агресії, як явище, склалось стихійно, а набуття належної правової регламентації виявилось доволі тривалим процесом. Якщо розглядати розуміння терміну «спротив» (resistance) в історичному контексті, то можливо констатувати його стихійний характер як прояв реакції населення щодо окупації та інших агресивних дій у різних формах, в першу чергу шляхом збройного опору. Виникнення зазначеного явища в Україні було зумовлено так званим «гібридним» характером агресії проти нашої держави на початковому етапі. Стихійний народний спротив агресії, що виник на сході та півдні України з весни 2014 року, зумовив необхідність його належної законодавчої регламентації у подальшому. Проведення фактичної відсічі агресії у форматі антитерористичної операції зумовило необхідність застосування окремих законодавчих актів в умовах, які не відповідали меті правового регулювання, що стосувалось і особливостей застосування зброї під час стихійного опору. Безпо-

середньо перед початком широкомасштабного вторгнення у межах вдосконалення спеціального законодавства у сфері національної безпеки і оборони було прийнято низку нормативно-правових актів стосовно організації національного спротиву. У першу чергу мова йде про Закон України «Про основи національного спротиву» від 16.07.2021 р., який встановив порядок застосування зброї у ході національного спротиву. Водночас, стан правової регламентації залишає певні прогалини та потреби у подальшій регламентації, що вочевидь викликана відсутністю базового законодавчого акту у сфері обігу зброї в державі загалом (окрім бойової). На початковому етапі агресії окремі питання розглядались у роботах науковців в аспекті діяльності так званих «добровольчих формувань» або «добровольців» (Т. Вставська, М. Кравченко, Н. Кулак, А. Михайлов, І. Сергєєв, М. Чеховська). У роботах, що розглядають цю проблематику з історичного боку питання правового аспекту використання ними зброї

майже не розглядалися. Крім цього, варто згадати, що окремі аспекти розглядалися і в роботах, присвячених дослідженню особливостей правового статусу заходів з протидії агресії на Сході України у формі «антитерористичної операції» (АТО), зокрема у працях О. Маковської, В. Малікова, О. Остапенко, В. Терехова, А. Трофименко та інших. В аспекті національного спротиву при відсічі агресії та забезпечення воєнної і національної безпеки окремі питання досліджувалися також на більш теоретичному рівні у працях Є. Григоренка, С. Мельника, В. Сокурена, О. Химченка, Б. Воронича, О. Кутового та інших.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні правової регламентації використання та застосування стрілецької зброї суб'єктами національного спротиву, що не мають статусу військовослужбовців, в аспекті більш ширшої правової регламентації сфері обігу стрілецької зброї.

Результати дослідження. Доцільно передусім визначити, що сфера обігу зброї у 2014 році не було регламентована на законодавчому рівні. Тобто спеціальне законодавство визначало умови і підстави для використання та застосування зброї як Збройними Силами так і іншими військовими формуваннями і правоохоронними органами. Водночас в інших випадках регламентація відбувалась на рівні підзаконних актів або ж взагалі застосовувалась аналогія, оскільки практично єдиною умовою для легального володіння зброєю протягом десятиліть було здійснення полювання, а сама зброя мала статус «мисливської». Використання так званої «нагородної» зброї, а також інші виключні випадки отримання її на законних (а точніше, квазі-законних за умови відсутності законодавчого акту) підставах регламентовано фактичною аналогією з приписами іншим нормативно-правових актів.

Практично єдиним нормативно-правовим актом з цього приводу (якщо не враховувати приписи Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення) була та є Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом МВС України від 21.08.1998 № 622.

Зазначеним нормативно-правовим актом визначено, що громадяни можуть володіти стрілецькою зброєю для цілей мисливства та спортивних змагань, що по суті виключає її носіння та використання за межами цих цілей. При цьому і заходи з полювання, і заходи зі спортивної стрільби детально регламентовані чинним законодавством.

Водночас у системі державних нагород існує особлива нагорода - відзнака «Іменна вогнепальна зброя» (ст. 9 Закону України «Про державні нагороди») для осіб, що мають офіцерське звання чи належать до офіцерського складу. Але відповідні положення державних органів, що здійснюють такі нагородження, не містять положень щодо підстав та порядку її використання та застосування, а також зберігання хоча по суті така зброя є стрілецькою, як правило, у вигляді пістолетів (револьверів). Так, наприклад, Положення про відзнаку Президента України «Іменна вогнепальна зброя», затверджене Указом Президента України від 29.04.1995 № 341/95 передбачає лише, що «особи, нагороджені відзнакою «Іменна вогнепальна зброя», мають право зберігати її, носити і застосовувати. Порядок застосування зброї під час виконання службових обов'язків чи «в інших випадках» визначається законодавством України. Аналогічні приписи містяться і в інших положеннях про відповідні відзнаки у державних органах та військових формуваннях, при цьому в жодному з них термін «інші випадки» не розкривається.

Таким чином можливо констатувати наявність усього двох підстав для володіння фізичною особою «власною» стрілецькою вогнепальною зброєю – мисливство і фактичне отримання її як державної нагороди (при цьому юридично вона має статус не зброї, а нагороди у формі «відзнаки»). Інші ж випадки прямо пов'язані зі службовою (посадовою) діяльністю особи або її статусом і передбачають отримання зброї у певних виключних випадках. Тобто мова йде про підстави, визначені постановою Президії Верховної Ради України «Про забезпечення безпеки народних депутатів України та окремих посадових осіб апарату Верховної Ради України» від 10.11.1994 № 203-94-ПВ та аналогічними підзаконними актами, що регламентують видачу зброї окремим категоріям осіб. Зокрема, для працівників підрозділів відомчої охорони державних підприємств, установ та організацій, служб інкасації державних банківських установ, поштового зв'язку тощо. В усіх випадках правова регламентація здійснювалась підзаконними нормативно-правовими актами. За таких умов мова йде про службову зброю за аналогією із службовою зброєю поліції, яка може зберігатись, носитись, використовуватись у певному порядку. Використання та застосування зброї для таких категорій осіб відбувається на підставі досі чинного Положення про порядок застосування вогнепальної зброї, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 575, що не розповсюджувався на працівників міліції та СБУ, хоча по суті встановлювало ідентичні підстави та порядок застосування зброї. Оскільки в окремих, визначених у законодавстві випадках, досить важко стверджувати про необхідність наявності зброї в зазначених посадових осіб саме «для виконання службових обов'язків», а також диференціювати стан «виконання службових обов'язків» за тих чи інших обставин, цілком можливо стверджувати, що тривала і триваюча нерегульованість обігу зброї на рівні спеціального закону створило умови для «фактичного» (de facto) набуття та володіння власною (особистою) зброєю деякими особами в умовах часткового законодавчого врегулювання.

Повертаючись до правової регламентації застосування зброї для відсічі агресії, слід зазначити, що приписи законодавства не визнавали порядку такої відсічі з боку населення, а використання зброї правоохоронними органами та відповідними службовими особами обмежувались прямими приписами спеціального законодавства, що визначало чіткі підстави та порядок її використання і не містило умов для розширювального тлумачення, що зрозуміло створювало значні колізії для застосування приписів законодавства у період 2014-2021 років.

Окремим питанням є досить спірний статус початку та проведення АТО у 2014 році як з точки зору географії її проведення (1, с. 271), дати початку в контексті періодизації війни проти України (2, с. 57; 3, с. 35), дати її трансформація або закінчення (4). Рішення про її проведення було ухвалено на засіданні Ради національної безпеки і оборони України 13 квітня 2014 року, що було введено Указом Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. Тексти рішення та Указу містять гриф обмеження доступу «таємно» і не публікувалися. Водночас у подальшому в інтерв'ю засобами масової інформації окремі посадові особи зазначали, що територіально вона мала проводитись в окремих районах Донецької та Харківської областей. Факт залучення Збройних Сил України до проведення операції був озвучений т.в.о. Президента України О. Турчиновим 13.04.2014 у зверненні до народу. Така хронологія зумовила певну спірність у визначенні дати у період з 13 по 14 (і навіть 15) квітня 2014 року, не кажучи вже про її географію.

Чинне на той час законодавство у сфері боротьби з тероризмом визначало досить детальний алгоритм дій державних органів та військових формувань, не регламентуючи

можливості залучення до цієї діяльності цивільних осіб. До того ж правових підстав для застосування зброї особами, що не належали до військовослужбовців чи працівників правоохоронних органів, але залучались до АТО по суті не було. Загалом у науковій літературі питання залучення добровольців до АТО розглядалися, але через призму визначення їх статусу з точки зору соціальних та правових гарантій і лише ретроспективно [5, с. 167; 6, с. 87].

Іншим аспектом є діяльність стихійно зорганізованих формувань («добровольчі батальйони»), які цілком можливо розглядати як феномен народного спротиву агресії, а також проявом реалізації народного суверенітету, тобто повноважень Українського народу в цілому із забезпечення національної безпеки [7, 8]. В умовах початку військової агресії проти нашої держави у лютому 2014 року відбувалось явище певної стихійної мілітаризації суспільства з метою надання відсічі. Загалом існувало два основних шляхи унормування або легітимізації цього процесу. По-перше, мова йшла про створення у структурі МВС підрозділів (батальйонів та рот) з охорони громадського порядку. Зокрема, в структурі міністерства було створено 36 таких підрозділів в основному як підрозділи патрульної служби міліції особливого призначення у період з 1 березня по 9 жовтня 2014 року [9, с. 106-107]. Іншими шляхами було залучення формувань до складу Національної гвардії України та Збройних Сил України у формі батальйонів територіальної оборони на підставі ст. 18 Закону України «Про оборону України (станом на березень 2014 року) або в інший спосіб.

Початок повномасштабного вторгнення у 2022 році, що був новим етапом триваючої агресії проти нашої держави, зумовив зміну в підходах до правового регулювання відсічі агресії. У контексті дослідження права на застосування зброї насамперед варто звернути увагу на новачі, що було впроваджено при прийнятті Закону України «Про основи національного спротиву», який визначає правові та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та ведення, завдання і повноваження сил безпеки та сил оборони та інших суб'єктів з питань підготовки і ведення національного спротиву. Зазначений законодавчий акт, будучи комплексним нормативно-правовим актом визначав три складові, а саме він охоплював питання організації та функціонування територіальної оборони, руху опору та підготовки громадян до такої діяльності [10, с.159].

Законом було унормовано та по суті вперше встановлено статус «добровольчих формувань» саме територіальних громад як військово-цивільної складової територіальної оборони. Також було визначено і статус «добровольця». У подальшому тексті законодавчого акту передбачено, що «добровольчі формування територіальних громад» (ДФТГ) утворюються з урахуванням ресурсних та людських можливостей відповідних територіальних громад. Безпосередній порядок функціонування ДФТГ визначається у відповідному Положенні про них, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1449. Зміст Положення лише уточнює приписи Закону, а тому не містить розширених тлумачень у тому числі щодо правового статусу формувань. Слід зазначити, що єдиною можливою правовою формою для створення ДФТГ за чинним законодавством України є їх утворення як громадської організації, хоча можливо їх існування і без реєстрації як юридичної особи.

Таким чином можливо стверджувати, що у вітчизняному законодавстві для формувань було визначено підстави та порядок їхньої діяльності, а отже унормовано сам феномен. Водночас, з огляду на особливості їхньої правового статусу, місце в системі забезпечення безпеки визначено далеко не до кінця.

Відповідно до вимог законодавства члени ДФТГ під час виконання завдань територіальної оборони мають

право застосовувати «особисту мисливську зброю», стрілецьку зброю, інші види озброєння та боеприпаси до них відповідно до Порядку застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боеприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1448.

Щодо статусу наявної зброї і Закон, і зазначений Порядок визначають, що члени ДФТГ можуть застосовувати «особисту мисливську зброю» та «іншу стрілецьку зброю». Таким чином на сьогодні визначена можливість використання наявної у володінні приватних осіб зброї за іншим аніж мисливство призначенням. Слід зазначити, що не повна і не достатня урегульованість обігу зброї не дає чіткої відповіді на питання про можливість застосування так званої «нагородної» зброї, а також можливість застосування зброї, здобутої у противника під час бойових дій (умовно «трофейна зброя» хоча цей термін і не відповідає приписам міжнародного гуманітарного права). Тобто Порядок, звичайно не міг відступити від загальної законодавчої неврегульованості особистої зброї і лише визнав існуюче положення стосовно законності лише «мисливської зброї».

При цьому Порядок визначає, що носіння стрілецької зброї (вживається термін «перенесення» або «перевезення») допускається виключно для виконання завдань територіальної оборони. Водночас, варто відзначити, що в інших випадках носіння зброї для виконання службових завдань чинне законодавство загалом не деталізує.

Стосовно застосування зброї членами ДФТГ у підзаконному акті прямо присутні принципи міжнародного гуманітарного права. При цьому диференційовано і «застосування» особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боеприпасів до них.

Як показує аналіз приписів чинного законодавства, встановлена «паралельна» відповідальність за дії із застосування зброї як командирами військових частин Сил територіальної оборони ЗСУ так і командирів ДФТГ, що зумовлено «допоміжним» статусом ДФТГ при відповідному військовому підрозділі.

Отже на час початку широкомасштабного вторгнення було у цілому створено нормативно-правову базу для залучення громадян у тих чи інших формах до повної відсічі агресії проти нашої держави з урахуванням помилок стосовно неповної регламентації стихійної діяльності з відсічі агресору у 2014 році та формування відповідних добровольчих формувань. Але у питанні застосування стрілецької зброї правова регламентація і не могла відбутись належним чином внаслідок відсутності унормування питання можливої наявності стрілецької зброї у законному володінні цивільної особи.

Під час повномасштабної агресії проти нашої держави у лютому 2022 році було унормовано інші форми участі народу у відсічі агресії. Так 3 березня 2022 року прийнято Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». Статтею 1 встановлено, що «у період дії воєнного стану громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боеприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, встановлених Міністерством внутрішніх справ України». Приписи цього акту розповсюджуються на відповідне коло осіб під узагальнюючою назвою «цивільні особи» (у т. ч. іноземці), що не належать до військовослужбовців. Визнано повне їх право на будь-які заходи із відсічі агресії.

На виконання приписів Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» було прийнято відомчий нормативно-правовий акт - Порядок отримання вогнепальної зброї і боеприпасів до неї

цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав, затверджений наказом МВС України від 07.03.2022 № 175, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 07.03.2022 за № 295/37631. Цей Порядок передбачав механізм тимчасової видачі на період запровадження воєнного стану вогнепальної зброї і боєприпасів до неї підрозділами Національної поліції України.

При цьому було максимально лібералізовано отримання вогнепальної зброї цивільними особами для організації відсічі агресії. Одночасно встановлювалося, що при застосуванні зброї цивільними особами мають виконуватись приписи Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 року № 828.

Висновки. Проведений аналіз законодавства стосовно застосування зброї в ході національного спротиву дозволяє дійти до основних наступних висновків.

1. Національний спротив російській агресії має законодавче регулювання, що є результатом наявного досвіду правозастосування в надзвичайних умовах. Водночас загальна правова урегульованість залишає окремі пробіли у законодавстві з огляду на недостатній стан регламентації пов'язаних сфері суспільного життя.

2. Проведення фактичної відсічі агресії у форматі АТО у 2014 році на підставі вимог спеціального законодавства по боротьбі з тероризмом, зумовило необхідність застосування окремих законодавчих актів в умовах, що не відповідали меті правового регулювання. Унаслідок цього окремі аспекти особливостей застосування зброї, у т. ч. цивільними особами у межах спротиву агресії залишалися не до кінця врегульованими.

3. На підставі аналізу чинного законодавства можливо стверджувати про загальну законодавчу уніфікацію правових приписів у державі щодо застосування зброї, що враховує визначення принципів такого застосування, а також підстав для застосування.

4. Триваюча законодавча неврегульованість загального обігу зброї, що фактично перебуває у приватній власності та іншому володінні цивільних осіб, створює серйозні перепони для належної регламентації застосування зброї у ході національного спротиву російській агресії. Зокрема, формула про вилучення з обігу зброї та обме-

ження прав власності щодо нього, яка була характерна для законодавства радянського періоду і зберіглася у вітчизняному законодавстві до цього часу, є досить умовна. Існує багато фактичних виключень із законодавчих заборон. Встановлення у кримінальному законодавстві на період воєнного стану виключень з кримінальної відповідальності за окремі дії, вчинені у період воєнного стану, тимчасово знімають проблему, але не вирішують питання необхідності комплексного правового регулювання застосування зброї у тому числі цивільними особами.

5. Особливий характер діяльності ДФТГ як допоміжної сили для територіальної оборони зумовив відповідні законодавчі новели щодо діяльності таких формувань. Доволі просте у юридичному плані оформлення рішень про їх реорганізацію та ліквідацію стало можливим внаслідок особливостей у їх статусу, зокрема, через відсутність статусу юридичної особи. Водночас така управлінська гнучкість має негативний аспект, що полягає у складнощі фінансового та матеріально-технічного забезпечення їхньої діяльності з боку територіальних громад. Тому подальше вдосконалення законодавства щодо діяльності ДФТГ має враховувати існуючі організаційні та правові складнощі в результаті чого необхідно є детальна розробка питання статусу формувань як особливого виду організації з виключенням можливості їхнього функціонування як громадських об'єднань або комунальних закладів. Також необхідним є належне унормування правового статусу їх членів, зокрема, стосовно застосування зброї, оскільки на сьогодні прийняття рішення на застосування фактично є індивідуальним внаслідок нерозповсюдження на них Статутів ЗСУ чи відповідних порядків застосування зброї за рішенням командування.

6. Законодавчі пропозиції стосовно використання зброї мають ґрунтуватись на єдиному комплексному підході, враховуючи єдиний алгоритм порядку та підстав застосування зброї оскільки існуючі на сьогодні пропозиції лише збільшують фрагментарність правового регулювання, що у подальшому зумовить необхідність у черговому вдосконаленні законодавчих приписів шляхом узгодження окремих актів між собою.

7. Оскільки на сьогодні існування нагородної зброї стало масовим явищем, варто було б уніфікувати підстави та порядок її застосування із законодавчими актами, що зазначені вище, можливо у спеціальному законодавчому акті, що регламентує обіг зброї, подолавши правову невизначеність її статусу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трофименко А.В. Правові засади проведення антитерористичної операції в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. Історія. Політологія*. 2016. Вип. 17. С. 266–278.
2. Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – війна за життя (2014-2022): періодизація. *Українознавство*. 2022. № 1. С. 51-76.
3. Кравченко М. Періодизація історії українських добровольчих формувань. *Добровольці на захист української державності: історія та сучасність. III Всеукраїнська наукова конференція 30 квітня 2024 р.*: зб. тез доп. Львів : НАСВ, 2024. С. 35-37.
4. Кравцов І., Шишка Ю. Щодо правової невизначеності у питанні про закінчення АТО в Україні. *Юридична газета*. 2018. № 32-33. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/shchodo-pravovoyi-neviznachnosti-u-pitanni-pro-zakinchennya-ato-v-ukrayini.html> (дата звернення: 05.10.2025).
5. Кривенко Ю.В. Військовослужбовець та доброволець: правовий і соціальний захист. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3 (1). С. 166-170.
6. Кулак Н.В. Актуальні питання правового статусу добровольчих формувань в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 4. С. 84-88.
7. Кравченко М. Феномен українського добровольчого руху і його значення в новітній історії, політиці та культурі України. *Українознавство*. 2021. № 4 (81). С. 104-113.
8. Зінко Ю.А. Військові батальйони українських добровольців та їх роль у боротьбі з російською агресією на Сході України. *Війна на Донбасі. 2014 – 2016 рр.*: матеріали II Всеукр наук. військ.-іст. конф. (Київ, 20 квітня 2017 р.). Київ: Нац. військово-історичний музей України, 2017. С. 112–115.
9. Сікорський О.П. Проблеми правового забезпечення діяльності добровольчих батальйонів в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 105-111.
10. Мельник С.М., Григоренко О.М. Закон України «Про основи національного спротиву» у системі оборонного законодавства України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. Право*. 2022. Вип. 34. С. 153-160.

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.11.2025
Дата публікації: 28.11.2025